

VERMAATSCHAPPELIJING VAN HET ONDERWIJS. I.

(Een kritische beschouwing over de Ministeriële nota „Democratisering van het Onderwijs“.)

J. H. N. GRANDIA

A. INLEIDENDE OPMERKING

De dato 19 juni 1969 hebben de Minister en de Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen een discussienota over „Democratisering van het Onderwijs” aangeboden. In het woord vooraf wordt medegedeeld dat deze studie haar ontstaan dankt aan de behoefte van een samenvattend overzicht van de stand van zaken bij en de meningen over de democratisering van het onderwijs en de conclusies die daaruit voor het beleid getrokken kunnen worden. Voorts wordt de verwachting uitgesproken dat deze publikatie zal bijdragen tot de discussie en tot grotere helderheid en eensgezindheid over wat er nu moet gebeuren.

B. BEKNOPT INHOUD VAN DE DISCUSSIONOTA

De nota is te beschouwen als een vervolg op de studie die onder de titel „Democratisering van het Onderwijs” de dato 21 september 1965 is gepubliceerd in Uitleg, weekblad van het Departement van Onderwijs en Wetenschappen. Deze studie is indertijd als een „terreinverkenning” aangekondigd, daar nog geen systematisch en expliciet onderzoek was ingesteld naar de oorzaken van de door het Centraal Bureau voor de Statistiek overtuigend aangetoonde ondervertegenwoordiging van de sociaal lagere milieus in vooral het wetenschappelijk en voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs. Wel worden als oorzaken voor dit achterblijven financiële, intellectuele en culturele barrières genoemd. Voorts wordt nog geconstateerd dat men het wel eens is over de werking van deze barrières maar niet over het gewicht dat men hun afzonderlijk moet toekennen. Om in deze situatie verbetering te brengen is gedacht aan studiekostenvergoeding, studieloon, studiebegeleiding, voorlichting, milieubeïnvloeding en aanpassing van het onderwijs door middel van differentiatie in organisatie en didactiek. In deze studie van de afdeling Onderzoek en Planning van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen wordt voorts nog geconcludeerd dat voortgezet systematisch onderzoek nodig is voor meer fundamentele kennis over de onderhavi-

ge problematiek. In het bijzonder wordt verdiept en gesystematiseerd onderzoek gewenst geacht ten aanzien van centrale probleemgebieden als de relatie tussen intelligentie en milieu en het keuzemoment van de voortgezette opleiding. Tenslotte wordt bepleit een duidelijke begripsbepaling ten aanzien van de veelgebruikte term „democratisering”.

De discussienota van juni 1969 is omvangrijker en verdeeld in vier delen.

Het eerste deel biedt in *hoofdstuk 1* een overzicht van de achtergronden van het streven naar democratisering. Dit streven wordt gestimuleerd zowel door sociale als economische overwegingen. Deze overwegingen hebben geleid tot de hypothesen dat:

- a. gelijkbegaafden tot nu toe geen volledige gelijke kansen hebben;
- b. in brede lagen van de samenleving nog een ruime begaafdheidsreserve onder de jongeren aanwezig is.

Aangezien veel bewijsmateriaal beide hypothesen bevestigt, wordt het belangrijker geacht thans vast te stellen:

- a. in welke mate bepaalde bevolkingsgroepen achterblijven;
- b. hoe groot de omvang van de begaafdheidsreserve is;
- c. wat de oorzaken van het achterblijven zijn;
- d. welke maatregelen verbetering in deze situatie kunnen brengen.

In dit verband wordt tevens gesteld dat het onderwijs en dus ook het onderwijsbeleid zich tegenover het democratiseringsproces geen afwachtende houding kunnen veroorloven, ook al is het duidelijk, dat het verschil in deelneming en doorstroming van jongeren uit de onderscheiden sociale milieus slechts voor een deel beïnvloed kan worden door het onderwijssysteem zelf. Van corrigerende beleidsmaatregelen op onderwijsgebied, die niet deel uitmaken van een integraal democratiseringsbeleid — gesteld dat dit te ontwikkelen is — mag daarom slechts een betrekkelijk beperkt effect verwacht worden.

In *hoofdstuk 2* worden begripsomschrijvingen gegeven van democratisering, sociale stratificatie en sociaal milieu. Van het eerste begrip wordt de volgende omschrijving gegeven: „Democratisering van het onderwijs is een geheel van activiteiten, zowel gericht op het stimuleren van factoren die een zo volledig mogelijke ontplooiing van potentiële begaafdheid bevorderen als op het compenseren of neutraliseren van de werking van sociale, sociaal-psychologische, economische en andere factoren die een dergelijke ontplooiing belemmeren.” Als aanvulling

op deze begripsomschrijving wordt gesteld dat een versnelde toename van de deelneming aan de hogere vormen van onderwijs uit sociale categorieën die tot dusver in dit opzicht nog achterbleven, als een aanwijzing voor het effect van deze activiteiten zou kunnen gelden.

In *hoofdstuk 3* wordt een beschouwing gegeven over onderwijs en maatschappij.

Gesteld wordt dat het onderwijs een dienstverlenende functie moet verrichten, niet voor een bevoorrechte minderheid maar voor de gehele bevolking. Het onderwijs is van betekenis voor:

- a. het toewijzen van sociale en economische posities;
- b. de ontwikkeling van de samenleving als geheel.

Sociale veranderingen in de samenleving kunnen evenwel functiewijzigingen van het onderwijs noodzakelijk maken. Er heerst evenwel, zo wordt in de discussienota geconstateerd, onbehagen over de richting en het resultaat van deze wijzigingen. Daartegen wordt echter aangevoerd dat:

- a. bruikbare grote concepties, die door voldoende betrokkenen ondersteund worden, ontbreken;
- b. er geen duidelijke visie is op de ontwikkeling van het onderwijs op lange termijn die operationeel is te maken.

Noodzakelijk is daarom bezinning die leidt tot een duidelijker inzicht in:

- a. de toekomstige maatschappelijke structuur;
- b. de functie van het onderwijs daarin;
- c. de gevolgen hiervan voor structuur en inhoud van het onderwijs;
- d. de wegen die in feite open staan om stap voor stap tot een betere functionele aanpassing van het onderwijs te geraken.

Voorts wordt overwogen dat het verschil in deelneming per sociaal milieu van de verschillende vormen van voortgezet onderwijs aanvankelijk niet als probleem is onderkend. Het onderwijs zag geen reden en wellicht ook geen mogelijkheid, meer dan op incidentele wijze extra aandacht te besteden aan de ontwikkeling van begaafde leerlingen uit de lagere milieus. Voor het overige had het kind zich aan te passen aan de normen die het onderwijs stelde en die in hoge mate het waardenstelsel van de middelbare en hogere milieus vertolkten. In dit verband wordt in de nota nog geconstateerd dat uit onderzoek en experiment is komen vast te staan, dat een systematische hulpverlening van

het onderwijs bij het aanpassingsproces van kinderen uit de „minder begunstigde milieus” binnen de bestaande onderwijsstructuur mogelijk is.

Het *tweede deel* van de nota, getiteld „Feiten en meningen” is beschrijvend. In *hoofdstuk 4* worden gegevens verstrekt over deelneming aan het onderwijs in verband met het sociale milieu der leerlingen. Daarna volgt in *hoofdstuk 5* een beschouwing over begaafdheid en begaafdheidsreserves en wordt de verwachting uitgesproken dat het selectieproces binnen het onderwijsstelsel in beginsel voor verbetering vatbaar is en dat er niet onaanzienlijke begaafdheidsreserves in de sociaal lagere milieus aanwezig zullen zijn. De problematiek ligt evenwel voor een belangrijk deel besloten in het begrip schoolgeschiktheid, dat een confrontatie van school en kind inhoudt, die een wederzijdse aanpassing vergt.

In *hoofdstuk 6* worden de factoren besproken, die de doorstroming belemmeren. Genoemd worden:

- ongunstige conditionering van het kind uit het sociaal lager milieu;
- weinig bewuste ambities;
- schoolbarrières.

In het *derde deel* worden de mogelijkheden nagegaan van geschiktheidsontwikkeling en verhoogde doorstroming. Na uitvoerige beschouwingen wordt ondermeer gesteld dat:

- er weinig uitzicht is op eenvoudige, snelwerkende, goedkope therapieën;
- bij de democratiseringsactiviteiten de nadruk het best kan worden gelegd op onderzoek en experiment en op overleg en oriëntatie;
- het de voorkeur verdient om studie, onderzoek en experiment, evenals daarop te baseren democratiserende beleidsmaatregelen vooral te richten op het onderwijs aan zeer jonge kinderen;
- onderzoek, experiment, evaluatie en verandering van het onderwijs, in verband met de democratisering, sterk verweven zijn met de onderwijsvernieuwing;
- veel democratiseringsonderzoek binnen de S.V.O. gecoördineerd kan worden met de algemene onderwijsresearch.

In het *vierde en laatste deel* van de studie worden de verwachtingen uitgesproken. Deze zijn onder andere:

- Kwantitatief belangrijke gevolgen van een actief democratiseringsbeleid zijn op korte termijn niet te verwachten.
- Het sociale recruiteringsmechanisme zal sterker dan het onderwijsstelsel veranderen.
- De hogere vormen van voortgezet onderwijs zullen méér, de lagere vormen van voortgezet onderwijs zullen daarentegen minder leerlingen aantrekken per 1000 twaalfjarigen.

C. CONCLUSIES UIT DE DISCUSSIENOTA

Met het nodige voorbehoud worden onder andere de volgende conclusies getrokken:

- De evenredige deelneming ten aanzien van het volgen van voortgezet en universitair onderwijs is in Nederland nog lang niet bereikt.
- Er is een aanzienlijke reserve aanwezig van potentieel geschikt voor hogere vormen van voortgezet onderwijs.
- Deze verborgen begaafdheid kan onder bepaalde voorwaarden voor een groot deel tot ontwikkeling gebracht worden.
- De schoolgeschiktheid van kinderen uit de sociaal lagere milieus is minder dan van hen, die verzorgd worden en opgroeien in sociaal hogere milieus.
- Het begrip schoolgeschiktheid houdt een confrontatie in van school en kind, die een wederzijdse aanpassing vergt.
- Van een stelselmatig democratiseringsbeleid kan naar verhouding het meeste gevolg verwacht worden wanneer het zich richt op de ontwikkeling van de parate schoolgeschiktheid van kleuters en jonge schoolkinderen.
- Democratisering van het onderwijs is geen zaak van het onderwijs alleen. Terzake is het sociaal-culturele klimaat van het gezin van fundamenteel belang.
- Een herwaardering van rol en positie van de vrouw in de samenleving is van belang, daar zij immers een centrale functie in het opvoedingsproces heeft.
- Voor de voorbereiding door het onderwijs van meisjes op hun toekomstige rol in het opvoedingsproces is bezinning nodig op de mogelijkheden daartoe en de uitvoering daarvan.
- Er zijn weinig of geen reële beleidsmogelijkheden — hetzij buiten, hetzij binnen het onderwijssysteem — die op korte termijn belangrijke resultaten waarborgen ten aanzien van een voortgaande democratisering van het onderwijs.

- Democratisering van het onderwijs is een kwestie van verdieping van inzicht, van geduld en van geld.
- Een actief democratiseringsbeleid kan zich in het begin het best richten op het bevorderen van studie, onderzoek en experiment.

D. NABESCHOUWING

Een pas op de plaats

Na zorgvuldige bestudering en overweging van de inhoud van deze discussienota moeten wij met niet geringe spijt vaststellen, dat met dit stuk een pas op de plaats wordt gemaakt ten aanzien van het voeren van een actief ministerieel beleid dat er op is gericht de democratisering van het onderwijs te bevorderen in deze zin dat ook de kinderen, die worden verzorgd en opgroeien in de sociaal lagere milieus, gestimuleerd worden hun leergedrag en leerprestaties te verbeteren zodat zij niet alleen beter gemotiveerd deel gaan nemen aan het voortgezet onderwijs, maar ook bekwaam worden gemaakt om hogere vormen van voortgezet onderwijs te gaan volgen.

In de onderhavige nota worden weliswaar verdienstelijke denkbeelden over problematiek van de democratisering van het onderwijs ontwikkeld, maar dat was reeds op voortreffelijke wijze in de departementale nota van 21-9-1965 gedaan. Men zou verwacht hebben dat thans — op grond van de studies van Van Heek, Matthijssen, Vervoort en Grandia — de Minister niet alleen het probleem zou hebben gesteld, maar tevens zou hebben aangegeven welk beleid hij terzake wil gaan voeren. Dit laatste wordt evenwel niet gedaan en in de discussienota wordt dan ook in feite alleen een groot aantal problemen opgesomd, die voor nader onderzoek in aanmerking komen en voorts wordt slechts volstaan met aan te geven welke experimenten zinvol lijken te zijn in het kader van een voortgaande democratisering van het onderwijs.

Politiek gezien is deze nota dan ook een volkomen vrijblijvend stuk, daar geen overzicht gegeven wordt van het terzake gevoerde en nog te voeren onderwijsbeleid. De Minister wil kennelijk alleen maar praten over de problemen, die met een democratisering van het onderwijs verband houden. Nu, daar kan geruime tijd, gezien de ingewikkeldheid van deze problematiek, uitgebreid en diepgaand over worden gediscussieerd zonder dat vooralsnog maatregelen, die niet geringe kosten met zich zullen brengen, behoeven te worden genomen.

Uitstippeling van een beleid

Voorts is het weinig bevredigend dat de in de discussienota genoemde problemen, die voor nader onderzoek in aanmerking komen, en gedane suggesties ten aanzien van te nemen onderwijsexperimenten, niet voortkomen uit een concreet beeld, dat de Minister zich heeft gevormd ten aanzien van de betekenis van een voortgaande democratisering van het onderwijs voor de samenleving in het algemeen en voor de persoonlijkheidsontwikkeling en maatschappelijke toekomst van het kind in het bijzonder. Derhalve ontbreekt het kader waarin de onderzoekingen en experimenten zullen moeten plaatsvinden. Ook is het niet mogelijk de relevantie van de onderscheidene problemen ten opzichte van elkaar vast te stellen. De Minister had dan ook niet moeten volstaan met louter opsommingen van problemen. Daarnaast is nodig, op basis van gegevens die ten aanzien van het achterblijven en de doorstroming bekend zijn, een onderwijsbeleid aan te geven waarin de onderzoekingen en experimenten zijn opgenomen. Het gegeven dat de democratisering van het onderwijs een moeilijke zaak is en de veronderstelling dat op korte termijn geen aanmerkelijke verbetering te verwachten is, ontslaan de Minister niet van zijn verantwoordelijkheid om terzake met een welomschreven plan te komen.

Afschuiving van verantwoordelijkheid

Na overdenking van de inhoud van de nota ontkomt men niet aan de indruk dat de Minister de verantwoordelijkheid voor een voortgaande democratisering van het onderwijs voorlopig wil afschuiven naar de Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs en naar het gezin c.q. de moeder. Niet omdat deze Minister beducht zou zijn verantwoordelijkheid terzake te aanvaarden, maar waarschijnlijk vanwege de moeilijke financiële situatie waarin het Kabinet verkeert. De Stichting voor het Onderzoek van het Onderwijs bepaalt evenwel niet het te voeren onderwijsbeleid. Wel kan de Stichting onderzoekingen, experimenten en projecten subsidiëren, die tot strekking hebben de democratisering van het onderwijs te bevorderen. Terzake kan het Stichtingsbestuur niet meer doen dan de aanvragen voor subsidie beoordelen en honoreren. Wel is het mogelijk, en dit wordt ook gedaan, dat de S.V.O. zelf het initiatief neemt voor een onderzoek en daarin daadwerkelijk meewerkt maar verder gaat haar verantwoordelijkheid toch niet.

In de nota wordt verder nog gesteld, dat het gezinsmilieu van grote betekenis is voor de schoolgeschiktheid van het kind en dat de vordende waarde van het gezinsmilieu in niet geringe mate door de moe-

der wordt bepaald. Vandaar dat op diverse plaatsen in de nota, zowel direct als indirect, wordt gewezen op de verantwoordelijkheid van de moeder voor de schoolloopbaan en maatschappelijke toekomst van haar kind. Hoewel dit formeel juist is, gezien het feit dat de ouders verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van hun kind, is het materieel onjuist daar de conclusie aan te verbinden dat zij zelf in eerste instantie een voortgaande democratisering van het onderwijs dienen te bewerkstelligen. De moeilijkheid is juist dat in het bijzonder de gezinnen die — gezien de woonomstandigheden van het gezin, het buurtmilieu, de culturele belangstelling der ouders, het taalgebruik in het gezin, etc. — behoren tot de zogenaamde maatschappelijke achterhoede, niet in staat zijn volledig en geheel zelfstandig hun opvoedingstaak te verrichten. In zijn nota heeft de Minister deze problematiek blijkbaar wel onderkend, want hij stelt daarin dat bezinning nodig is op de mogelijkheden van het onderwijs om de meisjes op hun toekomstige rol in het opvoedingsproces voor te bereiden. Naast deze bezinning zou het dan, volgens de Minister, overweging verdienen een instantie in te schakelen, die zich bezig houdt met structuur en inhoud van de leerstof en leerplannen, en zolang deze instantie niet bestaat moeten langs bestaande wegen (vernieuwingsorganen, inspectie) mogelijkheden gezocht worden om met dit onderwijs een begin te maken.

Inmiddels groeien er evenwel generaties kinderen op die, minder door de hun in aanleg gegeven mogelijkheden en meer door het gezins- en buurtmilieu waarin ze verzorgd worden en opgroeien, onvoldoende profijt hebben van het schoolonderricht en, zolang zij nog leerplichtig zijn, weinig of niet gemotiveerd zullen deelnemen aan het voortgezet onderwijs. Een trieste situatie waarin, vanuit het gezichtspunt der sociale gerechtigheid, niet mag worden berust. Maar daarover in een volgende beschouwing, die zal handelen over het niet aanvaarden van een uitdaging.